

dCIDOB 105.

Realitat, màgia i esperança a l'Àfrica negra.

**El retorn de les autoritats tradicionals.
Jordi Tomàs**

El retorn de les autoritats tradicionals

Llum després de l'eclipsi*

Jordi Tomàs Investigador associat al Centro de Estudos Africanos do Iscte de Lisboa

«Déu és gran, els professors són petits»
Pintada a la Universitat Cheick Anta Diop de Dakar

El 1932, després d'una estada a Sud-àfrica, George Bernard Shaw va publicar *The adventures of the black girl in her search for God*. En aquest relat una noia africana decideix anar a la recerca de Déu. Passejant per Àfrica es va topant amb tot de personatges que li expliquen la seva *veritat*. Un sacerdot catòlic, un de protestant, un imam, un científic... intenten convèncer-la que el *seu* Déu és l'autèntic, i que no hi ha més Déu que aquell. Shaw defensava, així, la llibertat de pensament i mostrava els perills dels fonamentalismes, cosa que va empipar uns quants lectors. Potser, en aquest sentit, poques coses han canviat substancialment en la nostra mirada cap a Àfrica: sovint, quan l'observem, creiem que els nostres ulls són els que hi veuen millor, i, per descomptat, defensem que els africans han d'observar les coses –i per tant pensar-les– tal i com ho fem nosaltres. A tall d'exemple: què passaria si uns africans agosarats demanessin a uns cooperants europeus de finançar un projecte per recuperar o consolidar el sistema de govern tradicional, basat en un complex sistema d'altars –els incompresos *fetitxes*–, amb totes les seves iniciacions, els sistemes d'elecció i de participació autòctons, les normatives, els rituals anuals, les libacions i sacrificis d'animals, etc.? Tot i que cada dia més certes ONG treballen tenint en compte les autoritats locals, costa de creure que aprovessin el projecte amb tanta facilitat com accepten fer un pou o un centre de salut. Tot i això, qui sap?, potser alguna ONG acceptaria la proposta sense dubtar-ho.

Sigui com sigui, el cas és que els sistemes africans d'organització tradicional estan tornant a escena. I amb força.

Recordant trajectòries...

Quan, després del tractat de Berlín, el 1885, les potències colonials van penetrar a l'interior del continent africà van trobar-se amb tot tipus de societats, cadascuna amb els seus múltiples sistemes de govern particular, des de caps de llinatge fins a reis-sacerdots. Però cal anar amb compte, ni tots els caps de llinatge tenen les mateixes funcions ni tots els reis-sacerdots són iguals: encara que les tipologies els posin al mateix sac, no era, ni és, el mateix un *aixentehene* dels aixanti que un *hogon* dels dogon. Mentre uns reis ostenten poder i grans riqueses, altres viuen envoltats de prohibicions al més pur estil de la reialesa sagrada: són esclaus del seu propi poder (com recordava el desaparegut Sebastià Puigserver¹), i no poden sortir del reialme, ni parlar, ni menjar, ni beure en públic, ni escollir la reina...

La varietat de tipus de govern africà era, i és, incommensurable: sistemes de balança que evitaven el poder absolut, successions de llinatges diferents que participaven periòdicament en un govern, responsabilitats religioses i sociopolítiques repartides i complementàries, etc. Cada societat, a més, tenia els seus debats, les seves diferents visions internes sobre el món, el poder, la relació amb els veïns o l'actitud a adoptar amb els nouvinguts blancs². Així, l'arribada dels europeus va provocar una varietat de relacions infinites. Sovint s'ha dit que cadascuna de les potències colonials va aplicar una relació especial amb les autoritats locals africanes: el sistema d'assimilació francès, el govern indirecte britànic, l'*associació* belga, etc. Les generalitzacions no són mai bones, i diversos estudis mostren que cada administrador –allunyat de la metròpoli i les seves idees– va fer el que va poder sobre

el terreny. Cal dir, a més, que moltes autoritats no van ser incorporades pels colonitzadors, sinó que, un cop vençudes militarment, van ser expulsades: els reis de Buganda i Bunyoro, com els aixanti i altres, van ser deportats a les Seychelles; el rei d'Abomey, Béhanzin, va ser exiliat a la Martinica i Alger; i fins i tot un rei joola, Sihalebé, un cop mort, va ser embalsamat i enviat a un museu de París.

En certs indrets, com va passar en moltes colònies portugueses, els europeus van crear noves autoritats, que van entrar en competència amb els vells reis i líders autòctons. En d'altres, va semblar que els monarques es resignaven a mantenir només tasques religioses i renunciaven a les funcions sociopolítiques. En d'altres, encara, els líders locals van optar per nedar entre dues aigües, intentant aconseguir amb els seus deures davant de la població i col·laborar amb el poder colonial. A alguns això els va costar molt car. Altres han sobreviscut fins avui.

L'endemà de les independències africanes, cap allà als anys seixanta, un món nou basat en l'Estat-nació europeu, semblava aconseguir el somni *civilitzador* per a Àfrica. Una part de les elits va creure en les solucions *modernes* dels estats liberals o comunistes, i va excloure de manera pública –que no vol dir privada– les autoritats tradicionals. Així, per exemple, al Senegal, la Constitució va prohibir, emulant el jacobinisme francès, qualsevol manifestació d'un poder que no emanés de l'Estat. A Guinea, Sekou Touré va classificar les autoritats tradicionals de *feudals* i va voler acabar amb aquestes; idees semblants van tenir Modibo Keita a Malí o Mathieu Kérékou a Benín (aleshores Dahomey) en la seva primera etapa. Altres, com el camerunès Ahmadou Ahidjo,

L'endemà de les independències africanes, una part de les elits va creure en les solucions *modernes* dels estats liberals o comunistes, i va excloure de manera pública les autoritats tradicionals

van optar per donar una bona autonomia a unes autoritats i perseguir-ne d'altres. Altres governants, en canvi, van defensar-les públicament. Tot això sense comptar que certs primers presidents africans eren descendents de líders tradicionals.

A la pràctica, però, pocs polítics van incorporar aquests vells líders al nou sistema de govern estatal. Mentre que en certs llocs això va provocar la progressiva desaparició de reis, en d'altres el govern tradicional va continuar funcionant a l'ombra, sobrevivint a totes les aventures postcoloniales en les quals participaven els estats del qual formaven part formalment. Aquesta permanència o resistència oculta ha estat definida encertadament per Claude-Hélène Perrot com a *eclipsi*.

Tombes dels reis de Buganda (Kabakas) a Kasubi, Uganda

Les autoritats tradicionals a principi del segle XXI

Sovint les institucions que treballen amb Àfrica sostenen que les societats tradicionals són tancades i impermeables a les novetats que vénen de fora, i opten per confiar només amb les autoritats estatals. Qui hagi viscut en un entorn tradicional sap que el que sembla impermeable és aquesta visió modelada des de conceptes que reproduïm acríticament de manera cada

vegada més preocupant: *tradicció, reialesa, religió tradicional*, etc. El sempre inspirat Robert Baum, historiador de les religions, ja va mostrar com la religió tradicional dels joola-esulaalu de la Casamance s'ha anat formant al llarg del temps gràcies a les tensions internes, a les escissions, a les guerres, al comerç, al contacte amb els veïns, etc. En definitiva, a l'intercanvi d'opinions. Fins i tot va mostrar com l'adopció d'un nou altar *ofetitxe* és la millor prova de l'arribada de noves idees en una societat. I que el dinamisme dels sacerdots i reis africans i la seva obertura mental cap a l'exterior pot ser incombustible. Això es pot veure en diferents pobles negroafricans al llarg de la història. A tall d'exemple direm que, cap al 1837, el rei aixanti Kwaku Dua I envià el seu fill a estudiar als Països Baixos per aprendre coses noves dels blancs. No tenim cons-

Reis locals a l'illa de Bubaque, Guinea Bissau

tància que cap rei blanc hagi enviat el seu fill a estudiar uns anys a Kumasi, Yaoundé, Huambo o ni tan sols a Timbuctú, que, dit de pas, té una bona biblioteca.

Avui també tenim una tirallonga de casos que mostren que els reis i les autoritats tradicionals encara creuen que és bo aprendre dels altres i lluitar pel propi desenvolupament, entenent el terme a la manera de l'historiador Joseph Ki-Zerbo: "Ningú no pot desenvolupar els altres, només nosaltres mateixos ens podem desenvolupar". Hi ha molts exemples: fa uns anys un reportatge de Televisió de Catalunya mostrava com els reis aixantis s'implicaven en projectes de desenvolupament que promovien la lluita contra la sida, la producció de cargols a gran escala, etc.; el 1996, un grup de monarques van trobar-se a Niamey per intentar solucionar els conflictes locals; el 1999 van decidir reunir-se a Benín per parlar d'ecologia, etc.

Per descomptat també hi ha casos en què el rei es nega a acceptar les idees que vénen de fora, com va passar fa poc amb un rei del nord de Madagascar i que ha descrit molt bé Laurent Berger.

Mentre als nostres televisors surten les guerres africanes, difícilment hi apareix el treball que moltes autoritats tradicionals fan per la pau. A tall d'exemple citem el paper que van fer certs reis anyí per evitar l'esclat de tensions al sud-est de Côte d'Ivoire en l'última guerra civil; el paper de diferents reis i líders religiosos joola per la pau a Casamance, o la tasca de certs consells de savis en la postguerra de Burundi. No hi ha dubte, doncs, que un rei africà pot liderar el desenvolupament d'un poble o representar plenament i legítimament una societat en la qual el discurs sobre la democràcia, la igualtat i la llibertat no figuri en el full de ruta. I és que per a molts reis africans aconseguir la pau, el desenvolupament i el benestar per al seu poble són valors autòctons, definitoris i intrínsecs a la seva figura.

Podem preguntar-nos quin paper tenen els estats africans en tot això. Diversos casos mostren que els governs s'han adonat de la importància d'aquestes autoritats. En alguns països, sobretot anglòfons, ja fa temps que els líders tradicionals participen en certa manera del govern de l'Estat. En d'altres, com a Moçambic, s'han aprovat lleis que, almenys formalment, semblen reforçar, encara que sigui superficialment, els papers dels líders locals. Altres estats, sobretot francòfons, no han modificat la Constitució (que prohibeix qualsevol intermediari entre l'Estat i el ciutadà), però, en canvi, a la pràctica, els polítics tenen molt clar que en el dia a dia cal tenir una bona relació amb les autoritats tradicionals.

Per la seva banda, els líders tradicionals tenen una visió de la *cosa pública* estatal ben diversa, que inclou un ampli ventall de possibilitats: des dels reis que envien adjunts o parents a formar part del govern de l'Estat, fins als que afirmen que la seva tasca no consisteix en intervenir en política.

El debat està servit

La vigència de les autoritats tradicionals fa tornar a escena debats que alguns creien que, amb el naixement dels estats africans independents, serien superats. Però la pertinaç supervivència d'aquestes formes de govern autòcton –tot i adoptant els canvis que calgui–, mostra que reprendre aquestes qüestions és cabdal: la laïcitat del poder enfront del lligam entre religió i autoritat; un sistema formalment igualitari envers sistemes on l'equanimitat és definida diferentment; una forma de participació llunyana organitzada "des de dalt" enfront de complexes estructures "des de baix" que propicien el debat i el consens; una suposada societat civil versus un entramat cultural i religiós de llarg recorregut (vegeu els il·luminadors textos de Ferran Iniesta i Albert Roca, entre d'altres), etc.

Tot això ens remet també a la diferència, ja citada fa dècades per certs antropòlegs, entre la legalitat dels governs africans i la legitimitat de les autoritats tradicionals per part de la població local. No hi ha dubte que, en no pocs racons del continent, molts consideren que les autoritats tradicionals són un govern totalment legítim, perquè és més representatiu, més participatiu, i perquè opera més d'acord amb els valors culturals de cada lloc que no pas el govern estatal de torn. El govern tradicional no està format per un reietó tip i aliè als problemes del món, sinó que molt sovint el rei està inscrit en una societat complexa, de profundes arrels històriques, en què la reialesa és una peça essencial d'un vigorós entramat cultural que toca tant el camp religiós, com social, polític, educatiu, judicial, etc.

Després de segles de presència europea, moltes societats del continent viuen a un doble nivell: d'una banda, la vida occidental, l'estètica europea, els valors del lliure mercat, el coneixement universitari, el discurs dels drets universals, i un llarg etcètera; de l'altra, la vida tradicional, la religió local, el coneixement iniciàtic, els deures cap als familiars, la solidaritat entre llinatges, el valor social dels béns monetaris, i un altre llarg etcètera.

Parlem, doncs, de dos móns que viuen de costat i es relacionen de manera variable: ignorància mútua, col·laboració fluïda, retroalimentació, persecució... Sigui de la manera que sigui, aquests móns es toquen constantment. Això passa en totes les esferes de la societat. Així, ministres de governs africans també poden ser titulars dels anomenats *fetitxes* i oficien cerimònies religioses amb sacrificis animals i vi de palmera; professors universitaris africans són mestres iniciàtics i ensenyen altres camins de coneixement als fills dels seus pobles; metges

Molts africans d'avui en dia tenen una doble cultura, és a dir, una doble riquesa

de gran reputació tenen nocions d'etnomedicina; els multimilionaris més grans del continent poden repartir part dels seus guanys de manera –als nostres ulls– incomprendible.

Aquesta doble realitat en religió, política, educació, economia o legislació genera una immensitat d'estratègies personals i grupals que sovint escapa al control de les grans institucions *oficials* internacionals, a les estadístiques, als estudis quantitius de tot tipus i, fins i tot, a molts dels estudis qualitius. En definitiva, molts africans d'avui en dia tenen una doble cultura, és a dir, una doble riquesa. Els africans, segons el moment, l'eficàcia o el context, van alternant una i altra cultura fent itineraris terapèutics (com diu Lluís Mallart), com també itineraris judicials, educacionals, econòmics³, entre d'altres. Aquestes estratègies són ignorades per certs antropòlegs postmoderns, polítològics deconstructivistes i historiadors etnocèntrics que enquibeixen els fets africans a les seves teories occidentals i, en fer-ho, invisibilitzen un univers ple de vida. I s'obliden de tota la sacralitat que envolta, com va dir Alassane Ndaw, les societats africanes, i de tots els símbols que obren finestres a la gent que ha estat educada per copsar-los⁴. I és que, com diu Ramon Sarró, fins i tot el paisatge és cultural.

I ja que hi som, jo que sóc amant dels estudis qualitius, faré una confessió: sovint sospito que alguns africans es riuen de mi per tenir només una sola cultura, i a vegades, mal apresada o mal entesa. És el que em passa per no entendre massa bé les coses invisibles, que són les que sovint expliquen les societats del continent africà, i que passen davant dels nostres ulls sense adonar-nos. Com comentava Teresa San Román sobre els gitanos, és possible que també veiem els africans com una *diferència inquietant*. I molt. Llarga vida, doncs, a aquestes diferències que ens inquieten i ens recorden que el nostre ofici d'antropòlegs és, com deia Denise Paulme, una escola d'humilitat. ●

Notes

1. Vegeu VV.AA. *Enfilant la memòria*. Barcelona: Edipunt, 1998.
2. Nombrosos estudis com els d'Adler, Perrot, Müller o Rijk van Dijk, entre molts d'altres, mostren, cadascun des del seu enfocament, aquesta enorme pluralitat.
3. Vegeu, per exemple, la visibilització que fa Serge Latouche de certes pràctiques africanes en l'àmbit de l'economia.
4. Una certa cooperació a l'Àfrica actua de la mateixa manera: s'oblida del pes de la cultura autòctona i en fer-ho, podria ajudar a causar un epistemicidi, com diu João Milando.

Referències bibliogràfiques

- ADLER**, Alfred. *Le pouvoir et l'interdit. Royauté et religion en Afrique noire*. París: Albin Michel, 2000.
- HEUSCH**, Luc de [dir.]. *Chefs et rois sacrés. Systèmes de pensée en Afrique Noire*. Cahier No 10. París: CEMAF, 1991.
- INIESTA**, Ferran (ed.). *La frontera ambigua. Tradición y democracia en África*. Barcelona: Edicions Bellaterra, 2007.
- PERROT**, Claude-Hélène i **FAUELLE-AYMAR**, François Xavier. *Le retour des rois. Les autorités traditionnelles et l'État en Afrique contemporaine*. París: Karthala, 2003.
- ROCA**, Albert i **FLORENCIO**, Fernando. Actes de la Conferència Internacional *Autoridades tradicionais em Africa: um universo em mudança*. Lisboa, 1 i 2 de març de 2007 (en premsa).

* Aquest article no hauria estat possible sense l'ajut del Centro de Estudos Africanos do Iscte així com de la Fundação para a Ciência e a Tecnologia.